

Iz knjig

»Potovanje na konec noči«

(L. F. Céline: Voyage au bout de la nuit. Paris 1932.)

Nekje v svoji korespondenci pravi Flaubert, da se vrednost literarnega dela meri po „moči udarcev s pestjo, ki ti jih zada“. In edina vrlina, ki jo priznava velikemu romanu, je „lirizem“. Često sem se spomnil te globoke misli, ko sem zopet in zopet čital „Potovanje na konec noči“. Izšlo je pred nekaj več kot tremi leti. Avtor je bil nepoznan. Baje je zdravnik in njegovo sliko sem videl samo v nekem ameriškem magazinu. Od tedaj je objavil samo še neke vrste dramatično burko. Med literate se ne meša. Šel je celo tako daleč, da ni napisal ničesar o fašizmu in antifašizmu, kar je v času obrambe zapada in „Nove hrane“ vsaj originalno. Prav za prav ga po besedah zelo inteligentnega pisatelja Galtreí Boissière-a „ni mogoče uvrstiti nikamor“. In „Potovanje na konec noči“ ne more imeti nadaljevanja. To je mogočen, osamljen krik in ne začetek dolge razprave, ki jo bo mogoče v dobičkanosnih serijah spravljati v denar. Tudi romana kot takega „ni mogoče uvrstiti nikamor“. Večino današnjih romanov je mogoče brez težave nekam uvrstiti. Primerjaj vpliv Prousta in Giraudoux-ja! Imamo roman-reko, kakršen je Jules Romains-ov, ki hoče biti freska s 1000 besedami, 10.000 dekoracijami in več vrtečimi se odri. Imamo psihološki roman, Mauriacov katoliški roman. Celinovega dela pa ni mogoče spraviti v nobenega izmed teh priročnih okvirov. Uspeh, ki ga je doživel, je izviral iz presenečenja, začudenja. Tudi snobizem je igral svojo vlogo pri tem. In brez dvoma je malo ljudi znalo prisluhniti temu nezaslišanemu „zvoku“. V zvezi z njim so izgovarjali besedo „anarhizem“, kar pa ni popolnoma točno. Anarhist je pravzaprav strašen optimist, ki je prepričan, da so ljudje dobri in da bi se brez neumnih socialnih iznajdb prav dobro razumeli med seboj. Nič takega pri Celinu, ki je vendar manj primaren. Govorilo se je o „nizkem“ realizmu. Res, z besediščem knjige bi lahko sestavil slovar, ki bi ga bilo mogoče uporabljati le v svobodnih salonih. Res, prizori, ki se razvijajo, niso idilični, osebe so iz mesa in krvi in celo druge snovi ter često pozabljajo, da imajo dušo, tisto imenitno dušo, ki si jo privoščijo lahko samo bogataš. — Toda v navadnem realizmu najdeš plitkost, napenjanje, pomanjkanje globine in obupa. „Potovanje na konec noči“ pa je ena sama fatalnost antične vrste.

Redkokdaj kaka knjiga ne ponavlja druge, kak mislec drugega. Bardamu, bedni junak „Potovanja“, govori pa neobičajno, govori celih debelih 600 strani. Že to ni vsakdanje. Normalni povprečni francoski roman, napisan za kultiviranega, normalnega, povprečnega čitatelja, se protivi taki slovanski ali britanski dolžini. In kaj naj rečemo o „vsebin“, tej svetinji povprečnega romanopisca? Bardamu, pripovedovalec, se je vdinjal v vojsko, ko je malo pred vojno videl korakati po cesti vojaško godbo (olajševalna okolnost: pil je na terasi kavarne) in pohitel kot konjenik leta 1914. na meje, odkril, kaj je bitka in pripoveduje o vojni „nešetih bedastih noči, ki so se vrstile...“ Glupost in pokolj.

Ranjen se seznanj z zaledjem in prešernim veseljačenjem, ki ga tu uživajo, daleč od krogel in klanja. Najprej so prišle na vrsto ženske, mala Američanka Lola, mala igralka Musyne. Kaj drugega kot Robinson, tisti pešec, ki ga je spoznal na fronti! — Kot nizkoten junak se Bardamu krčevito oprijemlje vseh sredstev, da se mu ni treba vrniti „tja noter“. Uspe mu, deloma ker simulira blaznost. Toda kot civilist mora tudi jesti. In odisejada se začne: poizkusi kolonialno življenje in vodi v gozdu na ekvatorju trgovino za neko družbo Podurière. Je Ro-

binsonov naslednik, ki je tudi priznan za nesposobnega. Pobegne — to je beseda — iz tropičnega rastlinskega pekla, kjer vse gnije in klije, a se vkrca na ladjo, ki pluje preko Atlantika in ga prepelje v drugo džunglo, manj vročo in gnilo, a prav tako nečloveško, v Združene države. Tam najde Forda in v hotelih Sveto pismo. Zopet naleti na svojo bivšo ljubico Lolo in tovariša iz vojne, brodolomca, kot on sam, — najde celo žensko, ki ga ljubi in mu daje denarja, Molly, nežno cipo. Končno se vrne v Evropo. Konča študije, postane zdravnik v pariškem predmestju. Prične se druga odisejada: nima nič več denarja, a nič manj dela. Zdraviti mora človeške ličinke, ki se bolj svojeglavno branijo plačevati honorarje kot jih on zahteva. Sonca ni, dež, neudobne sobe — to so običajne prikazni v njegovem življenju. Zopet naleti na Robinsona, tovariša iz Amerike. Robinson postane, in po kakšnih dogodivščinah!, prijatelj starega plesnivega meščanskega para, ki bi rad z njegovo pomočjo spravil svojo mater s sveta. Podjetje se ponesreči in Robinson pri tem skoro oslepi. Bardamu opusti zdravniško prakso v predmestju in se potopi v noč. Nekaj časa nastopa v Music Hall-u, v ameriškem in anglosaksonskem okolju. Tudi tam sreča stare znance. Nato po zaslugi drugega zdravnika, Poljaka, ki ljubi dekleta in delo v laboratoriju, končno vstopi v neke vrste zatočišče: sanatorij za bogate psihopate, kjer dobi vsaj oskrbo in plačo. Robinson ni umrl, zopet se sestane z njim. Živi na jugu, kjer ima prijateljico Madelon, katere mati kaže turistom mumije v stari kripti. Robinson vse to zapusti in gre k Bardamu-ju, da se reši stare prijateljice. Zaman. V napadu ljubosumne blaznosti ustrelji Madelon v taksiju, kamor so se stlačili na vrtnitvi s sejm-ske veselice, Robinsona.

Vsa ta dolga zgodba je mogla začuditi francosko občinstvo, navajeno na takomenovan preprost zaplet, navajeno vpraševati: kam gremo, kaj to pomeni, za kaj gre? (Koliko francoskih kritikov si je vzelo to slavno formulo maršala Focha za devizo). Le malo jih je razumelo, da prav takrat, kadar pisatelj izpremeni „resničnost“ v pravo resničnost, ljudje resničnosti več ne spoznajo, ker so navajeni, da jo vidijo za platnom družine, domovine, vere, političnega prepričanja itd. Bardamu odkrije zastor. Tisoč pisateljev je govorilo o vojni, še preveč govorilo. Kje so tisti, ki so imeli dovolj poguma, da so dali izraza bistvenemu strahu vojaka, lažnjivemu ozadju patriotizma? „Kaj sem edini strahopetnež na zemlji? sem si mislil. In s kakšnim strahom! Izgubljen med dvema milijonoma junaških, zbesnelih, do zob oboroženih norcev, ki se s čeladami, brez čelad, brez konj, na motorjih, rjoveči, kopajoči, korakajoči v sprevodu, sukajoči se po stezah, izpuščajoči petarde, zaprti na zemlji kakor v celici, pehajo, da vse razženo: Nemčijo, Francijo, kontinent, vse kar diha, da vse razrušijo bolj besni kot psi, zaljubljeni v svojo besnost (kar psi niso), sto, tisočkrat bolj besni kakor psi in toliko bolj pokvarjeni! Lepi smo bili! Počasi sem razumeval, da sem se vkrcal na apokaliptično križarsko vojno.“ Razen tega pa je to krik ogorčenja. Toda cestno, na kateri se streljajo polkovnik in njegovi kurirji, patrolje, prikazuje resnična priča (kar je redkost, kajti niti priča ne zna biti resnicoljubna, niti resnicoljubnež nima prilike, biti priča).

Nek čudovito bedast katoliški kritik je rekel, da rad verjame, da „avtor ni bil vajen posluževati se kopalnice...“ In kakšno sliko nam da o deželi kopalnice, avtomobila in motorja, o Ameriki! New York“, to je pokonci mesto,“ „mesto zgrajeno v krču“. Kakšna slika. In Detroit s svojimi tovarnami! „In v resnici sem zagledal velika čokata poslopja, polna stekla, neke vrste brezkončne kletke za muhe, v katerih si razložil ljudi, ki so se premikali, toda komaj premi-

kali, kakor da bi se le še slabotno borili proti nečemu nemogočemu. To je bil Ford? In povsod okrog in navzgor do neba težak, mnogovrsten in gluh šum hudo-urnika strojev, trd, trmoglavost mehanizmov, ki se vrte, vale, stokajo, vedno na tem, da se zlomijo in se vendar nikdar ne zlomijo.“

In Afrika. „Eno celo uro se je nebo šopirilo pobrizgano od enega konca do drugega z vročinskimi škardami in nato je med drevesi zasijalo zeleno in se v tresočih progah dvigalo od tal do prvih zvezd...“ „En sam človek je imel mnogo občudovati.“

In tista pesem, ki jo pojejo girlsli na odru kina, kjer nastopa Bardamu! „Ti-sta njih pesem se je pričejala z ljubkim napevom, bil ni nič posebnega, kot vsaka druga plesna stvar, in potem ti je naenkrat klonilo srce, ker te je spravila v tako žalost, kot da bi izgubljal, ko si jo poslušal, vsako voljo do življenja, da si v tistem trenutku res mislil, da je vse skupaj nič, mladost in vse, in bilo ti je še dolgo po besedah in potem ko je bila pesem končana in njena melodija že v daljavah, da bi se vlegel v svojo pravo posteljo, svojo, prav zares svojo, v luknjo, da končaš. Dvakrat ponovljen refren in pozelel si si ga kot sladke, večno nežne dežele smrti, kjer takoj utoneš kot v megli.“

Taka mesta so še popisi, občutja (poznamo vse zaničevanje, ki ga inteligentni kritiki goje do teh nizkotnih opravil duha). Toda Celine je tudi psiholog, prav tako kot Proust (čeprav ne na njegov način). En sam odgovor razgrne dušo kot deset strani analize. Toda mi smo preveč navajeni na izumetničeno in običajno, da bi ga opazili. N. pr.: Ali ste opazili, da je ljubezen v vseh romanih čudovito oživljajoča strast? Nikdar ni noben ljubimec spolno utrujen in vsi so zmožni junaških dejanj Casanove.

V ostalem smo v bistvu še vedno pri Racine-u ali pa pri Carmen. Ljubezen je ljubosumnost. Zaljubljeni par ima svoj katalizator, rivala ali rivalinjo. Ni se mnogokrat reklo, da je mogoče biti ljubezni čisto enostavno sit. In zato je scena Robinsonovega umora v taksiju veličastno antična.

„Nimam več poželenja, da bi me kdo ljubil. Gnusi se mi,“ pravi Robinson. Nato začudenje žene, ki ne more razumeti, da je mogoče, da je nekdo „ne poželi več“, njeno začudenje in sklep: samo smrt more kaznovati to žalitev svetosti narave, ljubezni, to bogoskrunstvo, samo smrt in strel iz revolverja. Vse to morda ni psihologija. Kaj je torej? To prepletanje vzrokov in učinkov, to razvijanje proti končnemu in usodnemu strelu iz revolverja je brez dvoma dogodek za časopisno kroniko, ampak kakšen udarec za bralca, kakor je rekel Flaubert!

Zapomnite si pa, da je poleg teh posrečenih mest, ki zadevajo v črno, v Celinovem romanu včasih mnogo nizko literarne tehnike.

Njegov stil, ki je tako oseben, je, bojim se, često tak iz vzrokov, ki nimajo nič opraviti s tisto izvornostjo, ki obstoji v tem, da govoriš resnico. Mnogo preveč hotenih izražanj zelo spominja na maniro. Niti ne omenjam besed iz argotja, ki cveto v vsaki vrsti. Često čutiš medicinca Bardamu-ja. Argot je v literarnem delu celo zelo opravičljiv. Od Villona do Balzaca ima same slavne predhodnike. Kritiziraš ga lahko samo takrat, kadar je izumetničen. Resnici na ljubo bodi povedano, da je Bardamujev nekoliko „narejen“. V tem ne vidim nič slabega. So položaji, ki jih moreš opisati, bolečine, proti katerim moreš protestirati samo z najtršimi besedami, z najbolj jedkimi, najbolj surovimi, najbolj umazanimi, če treba, in ki niso toliko besede kot maščevanje. Vojne in vojaštva, težke tropične vročine, more strojev v ameriških tovarnah, revščine predmestja ne morejo pošteno naslikati plemenite in izbrane besede.

In to ne izključuje poezije. Čitajte sledeče vrstice o neki angleški pesmi, „Ko že nisem več mislil na njihovo pesem, je nenadoma postala močnejša od življenja, čeprav je usmerila usodo naravnost proti nesreči...“ (446).

To je poezija nesreče, bede, mračnih ulic, neke vrste trdovratna bolezen, priklenjena na veliki rani razuzdanosti in greha.

Tudi usmiljenja ne izključuje. V „Potovanju“ ne najdeš razprav, kot jih čitaš v Dostojevskem ali Tolstoju.

Toda v Afriki, kjer bi Bardamu skoraj poginil, najde nekega narednika, in celo narednika kolonialne vojske, Alcida, ki si pritrjuje in daje na stran svojo plačo, da lahko v Franciji vzgaja nečakinjo, ki je ni nikdar videl.

„Pričel sem si ga ogledovati poblize. Alcida, ki si je zmeraj bolj očital, da ni dovolj velikodušen, Alcida z njegovimi kozmetičnimi brki, obrvi ekscentrika in izsušeno kožo. Sramežljivi Alcidi! Kako je moral hraniti s svojo tesno plačo... skromnimi nagradami in skrivno trgovinico... cele mesece in leta v tem peklen-skem Topoju!... Nisem vedel, kaj naj mu odgovorim, nisem se posemho spoznal, a v srcu me je tako prekašal, da sem ves zardel... V primeru z Alcidom sem bil samo nespreten neotesanec, grob in kako prazen!...“

Celo v Ameriki Armade spasa je Bardamu našel pravo usmiljenje. Poleg Lole, Američanke iz magazinov, njegove bivše prijateljice, „svoje neotesane prijateljice“, (nezaslišano, kako se vam morejo ljudje, ki ste jih prosili za uslugo, zagnusiti), žene, ob kateri čutiš „gnus nad lastno revščino“, stoji Molly, nežna cipa iz Detroita, ki mu da denar, da si kupi novo obleko, ki ima tako lepa bedra in razume revščino. „Zares neskončno srce, polno vzvišenosti, ki se lahko izpremeni v denar...“

Mislím, da je treba tako čitati Celinov roman. Pod umazanijo in bedo nekaj skriva. Izgovoril sem besedo lirizem. Najslabše je to, da nam ga odrekajo in da ga mi iščemo. In morda je lirizem v našem svetu, kjer se počasi kuha smrt v masah, podoben Bardamu-jevemu iskanju. Družba, ki je rodila fašizem, kapitalizem, moritve v seriji, trgovski imperializem, in ki hoče v tem vztrajati, je več, kot more človek prenesti.

Kajti toliko nam lažejo, toliko pasti nam nastavljajo! Vera, ljubezen, znanost sama (s svojim podrobnim delom, mikroskopičnim raziskovanjem, pred katerim se tolčejo po trebuhu in mrmrajo besede-tabu: determinizem in gotovost), same posode laži in trpljenja! In če se smeješ, slabo maščevanje! — Koliko nevarnosti. Kako se moraš skrivati, če se nočeš dati vjeti v pasti in se delati, kot da veruješ, veruješ, veruješ. —

Kam gredo nosila, na katerih odnesejo na koncu knjige Robinsona? V kakšno noč; isto, ki je tlačila Afriko, isto, ki je ležala nad mestom, kjer je bil med vojno na poizvedovalnem pohodu, isto, v katero se potopi Bardamu, ko zapusti svoje premostje in bolnike, ki crkavajo.

„Noč je bila doma“.

—x.

Iz Krležine knjige: Sodobna Evropa¹

Celo sam čutim, da mi tedaj ko krog mene bobnajo, kipi kri v žilah in peša možganska moč; človek je pač predolgo grizel po pragozdovih jaguarske goltance, da bi mogel pozabiti vse ono temno in zverinsko v sebi, kar ga je v poslednji konsekvenci pravzaprav naredilo človeka. Boben je, nedvomno, opičji izum in

¹ Miroslav Krleža: Evropa danas.